

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Csúry Bálint nyelvjárásgyűjtésének korai szakaszáról

E rövid írásban Csúry Bálint életének és munkásságának egy korai, ám fontos szakaszáról, beregi és ugocsai nyelvjárási vizsgálatairól szólok, tisztelegve a nagy nyelvjáráskutató emléke előtt.

A Csúry által bejárt beregi és ugocsai részek az 1900-as évek elejéig nyelvjárási szempontból jórészt feltáratlannak számítottak. BALASSA JÓZSEF 1898-ban így ír e területről: „A Felső-Tisza vidékén, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék majdnem teljesen ismeretlen területek” (Nyr. 1898: 306). A század elejéről ENDREI GERZSON tiszaháti nyelvjárási sajátosságokat bemutató tanulmánya (Nyr. 1909: 285–6) és TÖRÖS BÉLA monográfiája (A beregszászi nyelvjárás. Bp., 1910.) érdemel figyelmet.

A fiatal Csúry az említettek tudatában s a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatásával 1908-ban kezdte a Szamosháton, a Tiszaháton és Ugocsában első nagyobb gyűjtőútját. Így emlékezett ezekre: „1908-tól 1915-ig Társaságunk anyagi segítségével gyalog bejártam nemcsak a szatmármegyei szamosháti falukat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamoshátival érintkező széleit is. További nyelvjárásnyomozó munkámban a világháborús az utána következő kataklizmás idők nagyban gátoltak” (SzamSz. 1: 3). Pályájának ez a szakasza kolozsvári egyetemi éveire, valamint kolozsvári kollégiumi tanári pályájának korai szakaszára esik. Tanítványa, SZABÓ T. ATTILA így írt erről az időszakról: „A még 1908-ban megkezdett gyűjtőmunkát Csúry a világháborús nehézségek között és az utána

következő kisebbségi elnyomatás éveiben egészen 1932-ig folytatta. Ezalatt gyalog bejárta a szatmármegyei Szamoshát falvait és a területtel érintkező Tiszahátat, az ugocsai és beregi részeket” (MNYTK. 56. 1941. 3). Csűry 1915-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól kapott felkérést a szamosháti nyelvjárás szótárának elkészítésére. További beregi és ugocsai gyűjtéseit azonban, amelyekkel egyebek mellett nyelvjárási jelenséghatárokat kívánt megállapítani, a világháború, valamint a szóban forgó területek elcsatolása megghiúsította: „Hogy e sajátságok északi határa Ugocsában meddig terjed, a közbejött gonosz idők és mostoha körülmények miatt megállapítani nem tudtam” (MNY. 1929: 16). Korábbi gyűjtéseinek az elemzéseit azonban részben publikálta, így a tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátságairól (MNY. 1929: 11–6) és az ottani magánhangzók kieséséről (MNY. 1929: 163–73, 343–5). E tanulmányok a szóban forgó nyelvjárások 1910-es évek eleji állapotát mutatják: „1909–1914-iki tapasztalataimról van szó” – említi ő maga (MNY. 1929: 14).

Csűry tanulmányait a nyelvjárási jelenségek földrajzi elterjedtségének vizsgálata, a pontos fonetikai jelölés, valamint a változatok érvényére, gyakoriságára vonatkozó megfigyelései teszik különösen értékké. A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátságairól írott s említett tanulmányához készített, nyelvjárási jelenségek határvonalát szemléltető térkép kutatópontjai között több kárpátaljai van: Gecse, Csoma, Macsola, Vári, Badaló, Halábor, Csetfalva, Bökény, Péterfalva, Fertőszalmás, Nagypalád és Gödényháza. Ez az első térkép, amely nyelvjárási sajátosságok izoglosszáját szemlélteti a mai Kárpátalja területén. Csűry az általa bejárt területről regionális atlaszt szeretett volna készíteni. Felvidék és Kárpátalja déli részének Magyarországhoz való visszacsatolása után egyik tanulmányához (MNY. 1938: 273–9) szintén készített egy térképet (l. még KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. Debrecen, 1998. 43; JUHÁSZ DEZSŐ in: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Bp., 2001. 113). Ebben már a mai Kárpátalja egész délnyugati, magyar többségű részén vizsgálja a főbb nyelvjárási sajátosságok elterjedtségét.

Csűry 1932-ben a debreceni egyetem tanára lett. Az egyetem magyar és finnugor nyelvészeti tanszékének tanáraként, valamint az egyetem nyelvjáráskutató műhelyének vezetőjeként fontosnak tartotta a határon túli nyelvjárások vizsgálatát: „Népnyelvünk rendszeres búvárlatának megszervezésére üttött a tizenkettedik óra, és féltő, hogy ez a tizenkettedik óra hamarosan elmúlik. [...] Ma még az öregek ajkán sok olyan szót, fogalmat, jelentést, alakot, szerkezetet megtalálnánk a nép nyelvében, melyet esetleg tíz év múlva már hiába keresnénk. A másik ok az aggodalomra: a megszállott területeken levő nyelvjárásainkat fenyegető veszedelem. E téren megszállott területeken levő tudományos és irodalmi társaságainkkal és magyar ifjúsági egyesületekkel [...] karöltve meg kellene szervezni a gyűjtés munkáját” (A népnyelvi búvárlat módszere. Bp., 1936. 20). Tervei között tehát a határon túli részekén végzett nyelvjárásgyűjtések a későbbiekben is voltak. Ez korai halála miatt nem valósulhatott meg.

A XX. század második felében a figyelem mind Európában, mind a magyar dialektológiában egyre inkább a nyelvjárások felgyorsult változása, illetőleg a változásvizsgálatok felé fordul. Csűry tiszaháti és szamosháti gyűjtései az északkeleti régió nyelvi változásainak vizsgálatában ma is megbízható történeti forrásaink. Csűry tanulmányai jól hasznosíthatók ma is (olyan településeken is gyűjtött, amelyek később a nagyatlásznak kutatópontjai voltak: Váriban, Jándon és Tiszakóródon), azért is, mert a nyelvjárások változásáról, a nyelvjárási változatok társadalmi érvényéről gyakran tesz említést. Gyűjtéseit a szinkroniában zajló változások figyelembe vétele teszi különösen értékké a változásvizsgálatok számára: „Magam tapasztaltam, hogy a Szamosháton a magam falujában, hogy gyermekkoromban

az öregek beszédében általános volt az *-ít* képzőnek *ét* változata: *fordét, igazét, tanétóú úr, burét, nyerét* stb. A mai nemzedéktől már csak elvétve hallja az ember” (i. h. 24). E terület egyik sajátosságáról, a magánhangzók kieséséről így ír: „Az elisio jelensége a szamosháti nyelvújrásban is megvan, de már pusztulófélben. A szamosháti nyelvújrás északi szomszédaiban: a Tiszaháton és Ugocsában azonban ottani tanulmányutaim alkalmával [...] még nagyon jól megfigyelhettem a magánhangzó-kivetés jelenségét” (MNY. 1929: 163).

Csúry gyűjtései azt az állapotot rögzítették, amikor a nyelvújrási nyelvhasználat az általa bejárt területen még általános volt, a nemzedékek közötti nyelvújrási különbségek még jóval kisebbek voltak, de bizonyos ma oly jellemző folyamatok már lassan erősödni kezdtek. Érdeemes lenne felmérni, hogy a Csúry által vizsgált jelenségek hogyan változtak a szamosháti, tiszaháti és ugocsai részeken, azon a területen, amely ő gyűjtései által került be a magyar nyelvterület ismert régiói közé.

TÓTH PÉTER